
Az iskola autonómiája mint szociológiai probléma

MOLNÁR GYULA

Az autonómia öntörvényűséget jelent a szónak abban az értelmében, hogy az öntörvényű lény képes önmaga tevékenységét önhatalmúan szabályozni. A tevékenység – ontológiai értelemben – valamilyen létező dolog megnyilvánulása. A valóságok tevékenységükkel hatnak és más valóságok tevékenységének hatására változnak. Azt a lényt nevezhetjük mármost öntörvényűnek, amely képes tevékenységét szabályozni, ezzel önmagára is hatni és így önmaga lényegét megformálni. Az autonóm lény tehát önformáló.

Ilyen értelemben autonóm a szuverén állam, amikor törvényeivel szabályozza az ember társadalmi tevékenységét, amivel formát is ad a társadalomnak. A jó törvény azonban az ember természetére épül, vagy abból fakad. Hosszú távon maradandó hatást csak ilyen törvények gyakorolnak a társadalomra. A nyugati kultúrában ilyennek látszik például Mózes tíz parancsolata, amely még ma is norma, mivel valami fontos mozzanatot fejez ki az ember lényegéből.

Az emberi lény az anyag térben és időben kibontakozó önfejlődésének az eredménye, ezért az ember által alkotott törvények hatékonysága attól függ, hogy azok összhangban állnak-e az anyag legáltalánosabb törvényszerűségeivel.

Ezek közül az egyik legjelentősebb az entrópia törvénye, melyet a termodinamika második főtétele úgy fejez ki, hogy egy zárt rendszer a rendezettség állapotából megállíthatatlanul a rendezetlenség állapota felé tert. Egy rendszer entrópiája tehát rendezetlenségének mértéke. Az ember rendkívül alacsony entrópiájú biológiai lény, ám ezt a helyzetét csak szakadatlan tevékenységével tudja fenntartani. Az élelemmel és az oxigénnel igen alacsony entrópiájú energiát veszünk fel, amit magas entrópiájú energia formájában adunk le – fejti ki *Schrödinger* Mi az élet? című tanulmányában. Mondhatjuk tehát, hogy az emberi élet alapfunkciói, a lét- és a fajfenntartás tulajdonképpen egy szakadatlan küzdelem az entrópia ellen. A biológiai fejlődésben a létfenntartás mellett a fajfenntartás kiemelkedő jelentőségű, mert az evolúcióban csak az a faj volt képes fennmaradni, amelyik szaporodásával győzni tudott a létért való állandó küzdelemben.

Az entrópia mellett az anyag önfejlődésének másik jelentős törvényszerűsége a gyorsulás. A biológikumnak az emberig tartó hozzávetőlegesen hárommilliárd éves fejlődése állandó és egyre fokozódó gyorsulásban bontakozott ki, ez a törvényszerűség érvényesült a homo sapiens fejlődésében is.

Mindebből az következne, hogy az ember a természeti törvények, a biológiai fejlődés törvényszerűségeinek szorításában él, és ez semmiféle lehetőséget nem ad öntörvényeinek kibontakoztatásához, vagyis ahhoz, hogy az ember önmaga lényegét önhatalmúlag formálja.

A biológikum fejlődésében azonban az ember megjelenése egy élesen elhatárolható új fázist hozott létre, melynek a lényegére a fizika, kémia és biológia tudományának integrációja révén kialakult molekuláris biológia mutat rá. Minden biológiai lény struktúráját – és ezzel funkcióját is – meghatározza egy genetikai program, amely természetesen meghatározza az öröklődést is. Francois Jacob, a molekuláris biológia egyik legjelentősebb művelője, erről a következőket írja: „Az idegrendszer kifejlődésével, a tanulással és az emlékezéssel lazul az öröklődés szigora. A kissé bonyolultabb szervezetek sajátosságainak alapjául szolgáló genetikai programban van egy zárt rész, melynek kifejeződés-

se szigorúan rögzített és egy másik, nyitott rész, amely kisebb-nagyobb válaszolási szabadságot enged meg az egyednek. A program egyfelől szigorúan előírja a struktúrákat, funkciókat, tulajdonságokat, másfelől csak a lehetőségeket határozza meg, a normákat, a kereteket. Hol előír, hol megenged. A megszerzett növekvő szerepével módosul az individuuum viselkedése.” Majd így folytatja: „Az evolúció irányát a program nyitott részének növekvő fontossága határozza meg. Az ingerekre adható válaszok kapacitásával párhuzamosan nő a szervezet szabadsága a válaszok kiválasztásában. Az embernél a lehetséges válaszok száma akkora, hogy nyugodtan beszélhetünk a filozófusoknak oly kedves szabad akaratról.”

Az ember ezt az evolúció által nyújtott szabadságot felhasználva képes volt az önmaga létére, létének értelmére vonatkozó kérdések megfogalmazására, vagyis önreflexiójával képes lett önmaga megformálására. Az ember önmagát és a számára adott valóságot nem önkényesen, hanem éppen az entrópiába vezető törvények felismerésével és felhasználásával formálja át és ezzel negatív entrópiát – Schrödinger kifejezésével élve – negentrópiát állít elő.

Az ember a rendezetlenségben rendet teremt, a valóságot a saját formájára alakítja át, és ezzel teremt az evolúcióban létének és fajának minden más biológiai lény felett uralkodó helyzetet. Ezt az önmagának és a valóságnak formát adó tevékenységet nevezzük alkotómunkának, amelynek éppen az a lényege, hogy az anyag entrópiába vezető törvényeivel önmaga negatív entrópiát alkotó törvényeit szegezi szembe. Mivel az ember minden öntörvényeivel megalkotott művében, teljes kultúrájában önmagát újraformálja és ezzel önmagát fejezi ki, ezért azt állíthatjuk, hogy a legteljesebb az autonómiája az önmagát személyiséggé formáló alkotó embernek. Ahol alkotás van, ahol kultúra van, ott mindig az egyetemes érvényesül. Ahol önreflexiómmal önmagam felé fordulok, ott erőteljes, potens individualitásomat ismerem fel. Ha önmagam számára újra és újra egyetemes érvényű törvényt alkotok, akkor önmagamot szakadatlanul formáló, fejlődő személyiség vagyok. Filozófiai értelemben tehát az autonómia az individualitásában egyetemesre törekvő alkotó ember személyiségének teljessége.

A gyorsulás evolúciós törvénye természetesen a kultúra fejlődésében is érvényesül. A kultúrában megalkotott értékek ugyanis a következő generáció számára átadhatók, közvetíthetők és ez a folyamat az írásbeliség megjelenése óta az ember, az emberi társadalom fejlődésében minőségi változást eredményezett. A napjainkban kibontakozó „informatikai ősrobbanás”-tól pedig a kultúra fejlődésének olyan gyorsulása várható, amelynek következményei szinte beláthatatlanok. A kultúra, és ezen belül a társadalmi viszonyok fejlődésének gyorsulása napjainkban már világosan felismert, rendkívül súlyos veszélyekkel is fenyeget, mégsem látszik arra semmiféle lehetőség, hogy ez a gyorsulás legalább fékezhető lenne. Éppen ellenkezőleg: minden elméleti meggondolás azt mutatja, hogy amennyiben a kultúra fejlődése lelassulna, úgy a társadalmi entrópia veszélyével kellene szembenéznünk. A társadalmi entrópia – vagyis a rendezetlenség eluralkodása – pedig olyan önmagát felgyorsító, dezintegrációs folyamatot indítana el, amely az emberiséget szolgásgba, vagy egyenesen rabszolgásgba taszítaná. Végző, világmértékű kifejlődésében pedig az emberi lét ember által történő, öncélú önpusztításába torkolna. Ennek technikai és technológiai feltételeit éppen a kultúra fejlődése teremtette meg.

A közvetítés szociológiája

A szociológia a társadalmi viszonyok fejlődésének törvényszerűségeit kutatja. A társadalmi viszony mindig emberi megformálás, vagyis alkotómunka eredménye. Ezért mondhatjuk, hogy az alkotómunka a legjelentősebb társadalmi viszony, amely létrehozza az individuuum és a kollektívum természetes egységét. Ez az egység nem mesterséges konstrukció, nem absztrakció, hanem az emberi természetből közvetlenül fakadó valóság. Arisztotelész hangsúlyozza, hogy az ember természeténél fogva társas lény, és az európai kultúrában őt követik azok a gondolkodók, akik a társadalom fejlődésében úgy mutattak rá a személyiség alkotótevékenységének meghatározó voltára, hogy egyúttal a személyiség fejlődésében is kimutatták a társadalmi hatások szükségességét.

A szociológiának ezért a legfontosabb feladata, hogy az alkotás társadalmi viszonya-
inak a fejlődését kutassa. Ennek során figyelembe kell vennie az evolúció legáltaláno-
sabb törvényeit, kiváltképpen a biológikum és az ember személyiséggé fejlődésének ez-
zel teljesen összhangban álló törvényeit. A biológiai fejlődés mindig integrációkban bon-
takozik ki. A kultúra sem más, mint az ember által alkotott művek integratív egysége és
mint ilyen, az emberi alkotómunka legáltalánosabb rendezőelve.

Ugyanilyen fontos a kultúra közvetítésének a kutatása, mely szintén alkotómunka és
mint ilyen, a kultúra szerves része és a fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele. Ha ugyan-
is a következő nemzedékek számára a kultúra közvetítése alacsonyabb szinten vagy
gyöngébb minőségben történik, úgy az integrációs folyamatok is lelassulnak és dezint-
egrációs folyamatok bontakoznak ki.

A közvetítés egyik legfontosabb társadalmi intézménye, az iskola, a tantestületi kollek-
tíva, amelynek végső soron az a feladata, hogy a kultúra műveinek a közvetítésével a
gyereket saját személyiségének a megalkotásához hozzásegítse. Jung a Személyiség
kialakulása című tanulmányában nagyon pontosan meghatározza ezt a feladatot: „...min-
den egyénnek megvan a maga, veleszületett élettörvénye, elméletileg együtt jár ezzel
az a lehetőség, hogy mindenekelőtt ezt a törvényt kövesse, s ezzel személyiséggé váljék,
azaz teljességre jusson. Minthogy viszont, ami eleven, az csakis élő egységek, vagyis
individuumok formájában létezik, így az élettörvény végső soron mindig individuálisan
megélt életre irányul. Ámbár ekképp a tárgyi pszichikum, amelyet alapjában véve egyál-
talan el sem lehet képzelni másképp, mint univerzális és egyazon jellegű adottságot,
ugyanazt a lelki előfeltételt jelenti minden ember számára, mégis egyéniesednie kell, mi-
hellyst meg akar jelenni, lévén, hogy nem marad más választása, mint hogy egyedi indi-
viduumként fejeződjön ki.” Ezt a programot a pedagógus csak akkor tudja megvalósítani,
ha olyan művekkel közvetíti a kultúrát, amelyek őt magát is megművelték, a melyek őt
magát is hozzásegítették személyiségének megvalósításához. Rövidebben szólva: ak-
kor képes a pedagógus a kultúrát közvetíteni, ha ő maga is állandóan művelődő, gaz-
dagodó személyiség. Ezért azt kell mondanunk, hogy csak az alkotó pedagógus képes
művek közvetítésére, mert csak ő képes a mű formáját sugározni és nem csupán tartal-
mát értelmezni.

Világosan látja a problémát Miro, aki az alkotásról a következőt mondja: „Az embernek
nem az az igazi élete, amit mások tudni vélnek róla, az ilyesmi csak hasonmás, konst-
rukció. Az igazi Miro az, aki én vagyok magamnak, és mellette az is, akinek mások hisznek
(köztük talán én is). *Az igazi ént vajon nem abban a titokzatos térben kell megtalálni, ahol az
alkotás folyamata zajlik, s ahonnét az a megmagyarázhatatlan sugárzás elindul, mely végül
a teljes ember képét adja?* Itt van a realitás. Alapvető, ironikus valóság ez, amely megcsúfolja
a látszólag láthatót – mégis ez az, amit lényegesként őriznünk kell. Csak fényben lássuk:
elegendő hozzá egy csillag halvány ragyogása is.” (Saját kiemelés: M.Gy.)

Az előzőek során az autonómiát az egyetemesre irányuló, individuális személyiség tö-
rekvésének tételeztük. A személyiségnek ez a titokzatos értéket sugárzó formája az,
amelynek hatására a gyerek számára egy matematikai tételnek az érvényessége mint
forma, felragyog és élménnyé, individualitását személyllyé formáló élménnyé változik.

A közvetítés szociológiai problémája mármost az, hogy egy társadalmi csoport, mint
amilyen a tantestület, végezhet-e egyáltalán alkotómunkát, mely az iskola, mint társada-
lmi intézmény számára az egyetlen lehetőség arra, hogy önmaga autonómiáját megte-
remtse. Egyszerűbben szólva azt kutatja a szociológia, hogy léteznek-e intézmények,
csoportok, amelyek kollektív, közös munkájukkal műveket alkotnak, továbbá a kollektív
és individuális alkotás folyamatai azonosak-e, vagy sajátos különbségeket mutatnak? A
priori azt kell mondanunk, hogy létezhet alkotócsoporthoz, nincs kollektív alkotómunka. A
tapasztalat viszont azt mutatja, hogy alig található olyan alkotómunka, amelynek feltéte-
leit nem valamiféle intézmény teremti meg, márpedig az alkotómunka feltételeinek a meg-
teremtése szintén csak alkotással lehetséges és ezeket a feltételeket szintén műveknek
kell tekinteni. Az intézmények a különböző formátumú és ezért különböző minőségű és
alkotóképességű alkotók műveit egy műben integrálhatják. De ennek az intézményi
integratív folyamatnak az a feltétele, hogy végső formáját egyetlen alkotó formálja

egységbe. Ennek a végső formát adó, egységet teremtő alkotónak az autonómiája viszont megteremtheti az intézménynek az autonómiáját is.

Akkor autonóm tehát az iskola, ha a pedagógus munkájának a tárgya nem a gyerek nevelése, semmiképpen sem a művek tanítása, hanem önmaga művelése, önmaga személyiségének a teljességén való munkálkodás, és ha ez sikerül, akkor képes a gyereknek olyan műveket közvetíteni, melyekkel a gyerek már képes saját individualitását megformálni, önmagát személyiséggé formálni. A pedagógus, a szó eredeti jelentése szerint az a rabszolga, aki a gyereket az iskolába kísérte. A kifejezés ma is aktuális, mert a pedagógus az, aki a gyereket a saját önművelődésében, tizenkét éven keresztül felelőséggel végigkíséri.

Az autonóm iskolában ezért a tanulócsoportok egy-egy nevelő személyisége köré csoportosulnak. Ennek a csoportnak a kialakulását így a legszemélyesebb természetű kapcsolatok hozzák létre. Természetes az, hogy vannak olyan gyerekek, akik szimpatikusak nekünk, és vannak olyanok, akik nem. Mint ahogy vannak olyan pedagógusok, akik a gyerek számára rokonszenvesek és vannak, akik nem. Természetesen fontos az iskola-választás szabadsága és fontos a tanszabadság. Szociológiai szempontból azonban fontosabbnak látszik a pedagógusnak az a szabadsága, hogy a tanítványait megválassza és a gyerek szabadsága, hogy nevelőjét megválassza. Ha ilyenformán az iskola társadalmi viszonyai – tudniillik a tanár és a gyerek közötti társadalmi viszonyok – spontán módon jönnek létre, akkor ott valóban egy olyan kényszer nélküli közösség alakul ki, amely a gyereket kísérő pedagógus és a pedagógust kísérő gyerek közössége lesz. A valódi közösség nem tűri a kényszert, mint ahogy az alkotómunka és a kényszer is kategorikusan kizárja egymást. A mai iskolában a kényszer többszörös, kényszer a gyereknek maga az iskola, kényszer, hogy abba az osztályba jár, amelyikbe jár és az is kényszer, hogy azokkal a gyerekekkel ül együtt, akikkel együtt ül.

Létrejön viszont egy másik spontán közösség, mert azok a szülők is egy sajátos közösséget fognak alkotni, akiknek a gyerekei egy pedagógust választottak. Ez nem lesz egy törvény által elrendelt iskolaszék, hanem olyan szülők társasága, akik éppen abban a legfontosabb kérdésben értenek egyet, hogy ki az a nevelő, akire gyerekeiket rábízhatják.

Ahol a nevelő, a kölcsönösen választott gyerekek és szülők közössége spontán módon kialakul, ott van az iskola. És az iskola, amikor egységbe rendezi a különböző formátumú és művelődő alkotók közös művét, a kultúra alkotóközvetítését, maga is autonóm lesz.